

Osmanlı

3

İKTİSAT

EDİTÖR
GÜLER EREN

BİLİM EDİTÖRLERİ
DOÇ. DR. KEMAL ÇİÇEK
CEM OĞUZ

YENİ TÜRKİYE YAYINLARI

TEKNİK KOORDİNATÖR
MURAT OCAK

GÖRSEL YÖNETMENLER
HATİCE KOT / ERSİN BALCI

GÖRSEL YÖNETMEN YARDIMCILARI
SEVGİ ÖZÇELİK / LEVENT ELPEN / AYŞE BALCI

DİZGİ GRUBU
ALİ TAŞTEPE / Ö. FARUK TAŞTEPE / ADEM TEMİZKÖK
ALİ ŞİMŞİR / EMRE TAŞTEPE / GÖKHAN ÖZEN
FAHRİ UZUN / AHMET MAYALI

RESİM TARAMA
HAMDİ ALKAN

TASHİH GRUBU
OYA AKBAŞ OCAK / ELNUR AĞAOĞLU / KAZIM BİLGE
AHMET KARAÇAVUŞ / HALİT ÜNSAL / SEVİL DÜNDAR
AYLA YILDIZ / MEHMET LÂLE / EMİNE ÖZDEMİR
SERAP DÜNDAR / HÜMEYRA SAK / ÖZLEM ATA

GRAFİK TASARIM
YAZIEVİ İLETİŞİM HİZMETLERİ

DİZGİ
GÖKÇEN TEKNİK

BASKI
SEMİH OFSET

CİLT
BALKAN CİLTEVİ

YAYIN KODU
ISBN 975-6782-03-X (TAKIM)
975-6782-06-4 (CİLT)

YAYIN YERİ VE TARİHİ
ANKARA 1999

Yan Kağıt Ebrusu: Mustafa Düzgünman

1042-1045/1632-1635 YILLARINA AİT BOSNA EYALETİ BÜTÇESİ

DOÇ. DR. SAİD ÖZTÜRK
OSMANLI ARAŞTIRMALARI VAKFI

TAKDİM

Osmanlı Devleti'nin, teşkilat ve müesseseleri açısından birçok hususta İslam devletlerinin, özellikle mali konularda İlhanlıların tesirinde kaldığı bilinmektedir. Klasik dönemde yapılan arazi tahrirlerinin ve vilayetler için kanun konulmasının *"intizâm-ı memleket beyan-ı âdet ve tahrir-i vilayetle olmak selef-i sâlâtinden câri ve sâdır"* olduğundan haraketle Osmanlıların bu adetleri doğrudan doğruya Selçuklular ve İlhanlılardan aldıkları kabul edilmektedir.[1] Bu tür bir etkileşim batılı düşünürler tarafından da ifade edilmektedir. Klasik ekolün Fransa'daki ilk ve büyük temsilcisi Jean Baptiste Say, *"Birçok cihetlerde komşu hükümetlerde ahkâmı mer'î olan müessesâtdan istifade etmiş addedilebilen Türkiye'nin kendisinden evvel en mükemmel teşkilâta mâlik olan hükümetlerden idare prensiplerini de iktibas eylemiş..."*cümleleriyle Osmanlıların teşkilâtlarını kurarken daha önceki devletlerin tecrübe birikimlerinden faydalandıklarına değinmektedir.[2]

Ancak, Osmanlılar bu tarihî miras ve geleneğe kendi tecrübelerini ekleyerek dönemin hâkim anlayışı içerisinde emsallerine kıyasla mükemmel denebilecek bir muhasebe sistemini kurduklarını belirtmek gerekir. Zira yüzyıllar boyunca Ortadoğu'dan Balkanlar'a, Kırım'dan Kuzey Afrika kıyılarına kadar uzanan geniş coğrafyada hükmeden Osmanlı'nın devlet gelir ve giderlerinin en ayrıntılı dökümlerini bulmak mümkündür. Osmanlı'nın kurduğu malî sistem üzerinde inceleme yapan batılı ilim, kültür ve siyaset adamları da sistemin mükemmelliği hakkında beyanlarda bulunmuşlardır. Osmanlı Askerî Teşkilatı adlı eserin yazarı Marsigli şöyle diyor; *"Türkiye gerek muamelât gerek kuyut hakkında olsun mâli umurun idaresi için tatbik edilen usûl o kadar güzel o kadar muntazam bir surette tesis edilmiştir ki, herhangi bir hristiyan devleti kendi daire-i hükümetinde göze çarpması muhtemel olmayan bir çok suistimallerin men'ini temin edebilecek müfid malumatı bu muntazam usûlü tetkik etmek suretiyle elde edebilir."*[3]

1572 yılında İstanbul'da Venedik balyozu olan Garzoni de, maliye dairesinin bu tarihlerde muntazam hesab tuttuğu ve her malî yılın sonunda gelir ve giderleri gösteren bir blançonun düzenlendiğini belirtmektedir. Yine Garzoni'nin çağdaşı olan Vigenere adlı bir başka gözlemci de aynı bilgileri doğrulamıştır.[4]

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız gerçek, Osmanlı Devlet yöneticilerinin, geçmiş tecrübe birikimlerinden istifade etmekle birlikte bulunduğu dönem içerisinde kendi tecrübelerini de katarak sistemi mükemmel denebilecek bir düzeye getirdikleridir.

OSMANLI BÜTÇELERİNİN ÖZELLİKLERİ

İşte bu malî sistem içerisinde devlet gelir ve giderlerinin yönetimi ve denetimi titizlikle sürdürülüyor ve devletin yıllık gelir gider hesaplarını ihtiva eden bütçeler düzenleniyordu. Zaten, Osmanlılar kural olarak her yıl bütçe düzenlenmesini benimsemişlerdir. Fatih Kanunnâmesi'nde *"Yılda bir kerre rikab-ı humayunuma defterdarlarım irad ve masrafımı okuyalar* "denmektedir. Ancak bu kuralın uygulandığını doğrulamak bu konuda daha fazla yapılacak araştırmalara bağlıdır. Tespit edilen bütçelerin pek azı yayımlanmıştır. Ö. L. Barkan, H. Sahillioğlu ve A. Tabakoğlu'nun çalışmaları dışında bütçeler üzerine eğilinmemiştir. Düzenlenen bu bütçeler çağdaş bütçe anlayışından uzak olmakla birlikte millî ekonominin ve kamu hesaplarının sayısal büyüklükleri hakkında

ve o dönemin genel iktisadî yapısı hakkında etraflı bilgiler vermektedir. Bunlar genellikle yıl sonu icmalî niteliğini taşımaktadır. Bir hesap hülâsası ve bir özettir. Çağdaş bütçe kavramına benzeyen yıllık gelir gider tahmini olan bütçeler de bulunmaktadır.

Çağdaş bütçe tekniği açısından tenkit edilen Osmanlı bütçelerini salt yıl ve dönem içindeki faaliyetleri yansıtan icmaller niteliğinde görmemek gerekir. Çünkü, herhangi bir Osmanlı eyaletinin hatta devletin yaklaşık olarak gelir ve giderlerinin sayımlarla belirlendiği, merkezin eyalet giderlerini dondurmuş olduğu, merkezden gelen bir emir olmadan kanunî harcamalar dışına çıkılamayacağı açıktır. Eyaletlerin eğer bir tabiî afet vb. olağanüstü bir durum söz konusu değilse sayımlar sonucu ne kadar hasılatı olduğu belirleniyor, kadrolar da merkezce bilindiğinden bunların dışına çıkılamıyordu. Ne eyalet valisi ne de defterdar merkez tarafından emirle istenenler dışında hiç bir harcama yapamayacaklarından giderler de belirli idi. Mahallinde yapılan harcamalardan arta kalan miktar merkeze gönderiliyor, eksik ve fazladan taşra defterdarı sorumlu tutuluyordu. Dolayısıyla merkezî bürokrasi gerek devletin gerekse her hangi bir eyaletin gelir ve giderleri konusunda tahmin yapacak bilgiye sahip idi. Söz konusu bilançolar bürokratik mekanizmaya gelirin ve giderin denetimini sağlayacak veriler durumunda idi. Yine, aynı belgeler başta padişah ve sadrazam olmak üzere devletin yüksek otorite sahibi kişilerine ve karar mercilerine genel malî imkanlar ve ihtimaller hakkında bilgi veren ve ona göre çizecekleri rotanın tayininde yardımcı olacak şekilde hazırlanan belgeler niteliğinde idi. Bu özellikleri taşıyan ve bu imkânları sunan söz konusu muhasebeler çağdaş anlamda bütçe olmasa da *bütçe karakteri* taşıyordu.[5]

Osmanlı bütçelerinin diğer bir özelliği şudur; Osmanlı bütçelerinin düzenlenişinde yüzyıllara göre bazı farklılıklar görüyoruz. XV. ve XVI. yüzyıl bütçeleri güneş yılına göre ve gelir bölümleri eyaletlere göre düzenlenirken, XVII. ve XVIII. yüzyıl bütçeleri ay yılına göre ve maliye daireleri ve gelir türlerine göre düzenlenmiştir.[6] XVI. yüzyıl bütçeleri merkez ve taşra eyaletlerinin gelir ve giderlerini derleyen bir özellik taşırken, XVII. ve XVIII. yüzyıl bütçeleri merkezi bir özelliğe sahip idi. Zira, taşra eyaletlerinin gelir ve gider hesapları merkez maliye teşkilâtının kalemlerine dağıtılmış bulunuyordu. Yine de mukataa, cizye, avarız gelirleri şeklinde tasniflere de rastlanmaktadır. Bütçelerin gider fasılları ise fonksiyonel bir tasnif göstermektedir. Mevacib, teslimat, ihracat gibi gider kalemlerine göre tasnife tabi tutulmuştur. Bu fasılda maliye bürolarına göre yapılan tasnifler azdır.[7]

Ömer Lütfi Barkan'ın yayınladığı 933-4/1527-28 bütçesi istisna tutulursa ne bugüne kadar yayınlanan ve ne de tesbit edilen hiçbir bütçe tımar dirlikleri yani has, zeamet ve tımar gelirlerini kapsamıyor. Padişah hassı gelirleri ise bütçe içinde yer alıyordu.

Bütün bütçelerin başlıklarında yer alan "Muhasebe-i vâridat ve masârifat-ı hızane-i amire..." ifadesinden bütçenin hazineye giren veya girdiği varsayılan ya da mahallinde tahsil edilen ve harcanan meblâğı kapsadığı anlaşılmaktadır. Osmanlı muhasebe tekniğinde çıkarma mantığı esas alındığından bütçelerin düzenleniş tarzında da bu mantığı görmek mümkündür. Asl-ı mal başlığı altında gelirler kaydedilmekte, 'minhâ', 'vuzi'a min zâlike', 'vuz'a zâlike' yani 'bundan', 'ondan aşağı varılan', 'çıkarılan' başlığı altında da giderler tâdât edilmektedir. Bütçe fazla vermiş ise 'el-bâki', açık vermiş ise 'ez-ziyade-i masraf ani'l-irad', 'ez-ziyâde ani'l-asl' deyimi kullanılırdı.[8]

XVI. yüzyılda Osmanlı maliye teşkilâtı merkez ve taşra defterdarlıkları olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İmparatorluğun çekirdeği sayılan Rumeli ve Anadolu eyaletlerinin hesapları merkez teşkilâtı tarafından yürütülmekte iken, bu iki eyalet dışında kalan diğer eyaletler müstakil defterdarlıklarca idare edilmekteydi. Taşra defterdarlıkları yine baş defterdara bağlı idiler. Bunların yıllık gelir ve giderleri merkezce bilinmekteydi. Yukarıda belirttiğimiz gibi gelirler sayımlar sonucu bilinirken, tespit edilen harcamalar dışında ne eyalet valisi ne de defterdar herhangi bir harcama yapamıyacağından giderler de belli idi. Yerinde yapılan harcamalardan sonra gelir fazlası var ise bu *irsaliye* veya *hazine* adı altında merkeze gönderilmekteydi. Bu gelir fazlasıyla birlikte muhasebe kayıtları da merkeze ulaşıyordu.[9] Merkeze ulaşan bu muhasebe kayıtları bugün üzerinde çalıştığımız bütçeleri oluşturmaktadır. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ise taşra defterdarlıkları bazı vilayetlerde aynen devam ederken bir kısmında voyvodalık haline dönüşmüştür.[10]

BÜTÇELERİN HAZIRLANIŞI

XVII. yüzyılın sonlarına ait bir kayıtta bütçe hazırlanış vetiresi açıklanmaktadır. Bu kayda göre; padişah devletin yıllık gelir ve giderlerini öğrenmek istediği için Şıkk-ı evvel defterdarına bir ferman yazılıyor, bütün kalemlerin hoca ve halifelerine divan tezkeresi gönderiliyor, kalemlerde cizye, mukataa, voyvodalık, avarız, nüzul vs. mukarrer gelirlerle mevacib ve çeşitli masrafların yıllık toplamlarının yazılması isteniyor, bunun için yukarıda belirtilen gelir ve gider defterlerini toplayıp bunları ihtiva eden bir defter yani bütçe düzenlenmesi için baş muhasebe kaleminin üçüncü halifesi görevlendiriliyordu.[11]

Eyalet bütçeleri bu eyaletlerin ruznamçelerine dayanılarak hazırlanıyordu. Çünkü, vali veya defterdar tahsil edilen vergilerden ve yapılan harcamalardan sorumlu olduklarından görevden ayrıldıkları zaman ruznamçeyi kapatıyor ve döküm yaparak bir icmal yani bütçe hazırlıyordu. Neşredeceğimiz metin de ruznamçeye dayanılarak hazırlanan dönem sonu bir hesap hülâsasıdır. Şu var ki bütçelerin hazırlanışında devamlı geçerli bir yöntem uygulandığı da söylenemez.[12]

KAYNAK HAKKINDA

Yayınladığımız bütçe bu türden bir eyalet bütçesi olup, ay yılına göre ve gelir türlerine göre düzenlenmiştir. Bosna defterdarı olan Mahmud Efendi zamanında 26 Safer 1042-Gâye-i Zilhicce 1045 tarihleri arasında eyaletin üç sene on ay beş günlük gelir ve gider icmali verilmiştir. Bütçenin düzenlenmesinde Defterdar Mahmud Efendi'nin ruznamçesinden faydalanılmıştır.

Kaynağımız Osmanlı Arşivi D. BŞM/ BNH tasnifinde bulunan 16768/2 no'lu defterdir. Defterde sadece Bosna eyalet bütçesi yer almaktadır. Yazı türü bilindiği gibi siyakattır. Defterin içerisinde sülüs hattı ile bir özet verilmiştir. 4. ve 5. sahifelerde eyaletin kalemlere göre gelirleri, mevacib ödemeleri, hazineye teslim olan miktar ve yerinde yapılan diğer harcamaların dökümü ve gelir fazlası yer almaktadır. 5. sahifenin akabinde sahife numarası konmamış sahifede Bosna kal'asında görevli neferatın mevaciblerinin dökümü verilmiştir. 6. ve 7. sahifede Bosna Defterdarı Mahmud Efendi'nin hazineye ödemeyi taahhüt ettiği senelik miktar ile üç sene on ay beş günde toplam ödeme yükümlülüğü olan miktar, hazineye teslim ettiği miktarların ayrıntılı dökümü, Bosna hazinesinde istihdam olunan görevlilerin mevacibleri, yapılan diğer harcamalar yer almaktadır.

Mahmud Efendi'nin taahhüt ettiği ödemeye ilişkin her hangi bir açıklamaya rastlanılmamıştır. Ancak, açık veren bütçe rakamlarından anlaşıldığı üzere merkezî hükümet Mahmud Efendi'den ek bir ödeme isteyerek bu açığı kapatmak istediği söylenebilir. Zaten bütçe açığı ile Mahmud Efendi'nin taahhüt ettiği miktar birbirine oldukça yakındır. 8. sahifede yine bir gider kalemi olan Budin kalası mühimmatına yapılan harcamaların dökümü verilmektedir.[13]

BÜTÇENİN TAHLİLİ

I) Gelir Kaynakları

Defterdar Mahmud Efendi'nin defterdarlığı zamanında 26 Safer 1042 tarihinden Gurre-i Zilhicce 1045 tarihine kadar geçen üç sene on ay beş günlük süre içerisinde eyaletin bütün bütçe gelirleri toplamı 65.050.009 akçeye baliğ olmuştur.

Kaynakların dağılımı şöyledir;

1- Gayrımüslimlerin faal erkek nüfusundan yılda bir kez tahsil edilen cizye gelirleri 7.109.126 akçe. Toplam bütçe gelirleri içerisinde payı %10,93'dür. Cizye gelirleri Bosna eyaletinde düşük görünüyor. Çünkü 1527-8 tarihli bütçede Rumeli'de toplam gelirler içerisinde cizye gelirlerinin oranı %44,62'dir. Cizye gelirlerinin Bosna eyaletinde düşük olması Bosna ve çevresinin Rumeli'nin diğer bölgelerine nispetle Müslüman nüfusun daha yoğun olması sebebiyledir. Dolayısıyla cizye mükellefi sayısı az ve toplam gelir içerisinde cizye geliri düşüktür.

2- Eflak filoricilerinin yıllık vergileri 27.718.115 akçe. Toplam bütçe gelirleri içerisinde payı %42,61'dir.

Karadağ mıntıkasıyla Romanya'ya kadar olan serhad boylarında oturan ve Eflakân diye anılan kesimden devlet, şer'î ve örfî vergileri almayarak mükelleflerden yani her hane ve aileden yılda birer filori alırdı. Buna *resm-i filori* denirdi. Buna karşılık ise seferde ordunun geri hizmetlerinde istihdam olurlardı. Ayrıca meselâ Hersek vilayetinde sefer zamanında her on evden silahıyla bir eşkinci yani asker çıkarılıyordu. Diğer zamanlarda kale

ve köprü tamiri nevinden işlerle mükelleftiler. Yine derbend bekliyorlardı.[14]

Resm-i filori aslında Osmanlı hakimiyetinden önce mahallî bir vergiydi. Osmanlılar bu vergi sistemini sürdürdüler. Bu vergi Osmanlılar tarafından cizye ve raiyyet rüsumuna denk olarak değerlendirilerek bu kesim her iki vergiden muaf hale getirildi.

Resm-i filori genellikle akçe şeklinde ödenirdi. Dolayısıyla altının değerine oranla ödenecek akçe miktarı da artardı. 1468'de 45 akçe iken 1568'de 80 akçeye yükselmiş idi. *Eflak adeti* altında bazen diğer gruplara da filori vergisi uygulamıştır. Meselâ Rudnik bölgesi madencileri haraç ve ispençe yerine hane başına 1 filori ödüyorlardı. Semendire sancağında Çingenelerden resm-i filori adıyla hane başına 80 akçe vergi alınıyordu.

Filori vergisi filorici adı verilen görevli tarafından toplanarak doğrudan merkezi hazineye aktarılıyor, bazı durumlarda sancak beyine tahsis ediliyordu. XVII. yüzyılda filori vergisi ödeyenlere *filorici taifesi* veya kısaca *filoriciyan* deniyordu. Bu dönemin kanunnamelerinde filorici, haraç, öşür, ispenç, adet-i ağnam, resm-i arus vesair rüsumdan bir bakıma öşür ve raiyyet rüsumundan muaf bulunan ve yıllık belli bir vergi ödeyen kimseye deniyordu. Filori vergisi Ruz-ı Hızır ve Ruz-ı Kasım olmak üzere yılda iki taksitte ödeniyordu.[15]

3- Mukataa gelirleri 26.292.683 akçe. Toplam bütçe gelirleri içerisinde payı %40,42'dir. Mukataa terimi devlete ait herhangi bir işletmenin ya da bir gelir kaynağının belirli bir süre ile ve belirli bir meblağ mukabilinde kişilere ihalesi anlamında kullanılmaktadır.

4- Bu dönemde olağanüstü durumlarda özellikle savaş finansmanına katkıda bulunmak amacıyla tahsil edilen avarız gelirleri 1.915.200 akçe. Toplam bütçe gelirleri içerisinde payı %2,94'dür.

5- Zuhur eden bir vergi çeşidi niteliğinde olan ve belirli her hangi bir şahıs veya yerden alınmayan, ne miktar olacağı ve hangi fasıllardan ne kadar hasılat sağlanacağı da belli olmayan ve bu nedenle de adına Bad-ı hevâ denilen resimler.[16] Bâd-ı hevâ gelirleri Bosna haslarından tahsil edilmiştir. 482.981 akçe. Toplam bütçe gelirleri içerisinde payı %0,74'dür.

6- Adet-i ağnâm gelirleri 23.032 akçe. Adet-i ağnam vergisi merkez hazineye ait bir koyun keçi vergisi idi. Toplam bütçe gelirleri içerisinde payı %0,035'dir.

7- Bir kısım muhallefat gelirleri 71.540. Haslarda miras bırakmadan vefat eden ya da devletin mirasçılığı söz konusu olan terekelerden elde edilmekteydi. Toplam bütçe gelirleri içerisinde payı %0,11.

8- Tımar ve zeamet sahiblerinden tahsil edilen tezkere resimleri 138.701 akçe. Toplam bütçe gelirleri içerisinde payı %0,21'dir.

9- Tefavüt-i hasene ve guruş 1.298.631 akçe. Toplam bütçe gelirleri içerisinde payı %2'dir. Klasik dönemde hazine giriş ve çıkışları değişik kurlardan hesaplanmakta idi. Hazineye giren para ne çeşit olursa olsun önce sağ akçe ile değerlendiriliyor ve ödeme yapanın hesabından o miktar düşülüyor, sonra aynı miktar para çürük akçe ile değerlendiriliyor ve ikisi arasındaki fark *tefavüt* adı altında kur farkından elde edilmiş bir gelir olarak kaydediliyordu.[17] Bosna eyaletinin bütçe gelirleri önemli üç kalemde toplanmaktadır. Cizye, filorici resimleri ve mukataa gelirleri.

II) Giderler

Giderlerin toplamı 67.173.716 akçedir. Dolayısıyla bütçe 2.123.707 akçe açık vermiştir. Gider kalemleri mevacib ödemeleri, teslimat ve ihracattır.

1- Mevacib ödemeleri, maaşlı askerlere üç ayda bir verilen ödeneklerdir. Bu kalem için yapılan ödentinin toplamı 63.457.157 akçedir. Toplam giderler içinde %94,47 ile en büyük paya sahiptir. Mevacib ödemeleri içinde en fazla tahsisatın Bosna kal'asında görevli mustahfız, topçu, gureba, çavuş ve martoloslara ayrıldığı görülmektedir. Toplam 53.258.171 akçedir. Mevacib içinde yeri %83,92'dir. Daha erken dönemlerde hazırlanan merkezi devlet bütçelerine bakıldığında Bosna eyaletinde mevacib ödemelerinin masraf bütçesi içerisinde aşırı büyüdüğü görülmektedir. Meselâ yayınlanan 1528 tarihli bütçede mevacib ödemeleri masraf bütçesinin %42'sine, 1568 tarihli bütçede %57'sine tekabül ediyordu. Ayn Ali Efendi'de yer alan 1609 tarihli bütçede ise bu oran %82'ye çıkacaktır.[18]

2- Teslimat adı altında yapılan ödentiler; padişaha yapılan teslimler ile saray, tersane vs. masrafları için eminlere tahsis edilen harcamaları kapsamaktadır. Top-

TABLO: BOSNA EYALETİ KAMU GELİR VE GİDERLERİ		
Gelir	*Miktar (akçe)*	*%*
Cizye	7.109.126	10.93
Eflâk filorici rüsumu	27.718.115	42.61
Mukataa gelirleri	26.292.683	40.42
Avârız gelirleri	1.915.200	2.94
Havass-ı humâyunda bâd-ı hevâ ve resm-i tapu gelirleri	482.981	0.74
Adet-i ağnam	23.032	0.035
Muhallefât	71.540	0.11
Zeamet ve tımar sahiplerinin tezkere rüsumları	138.701	0.21
Tefavüt-i hasene ve guruş	1.298.631	2
Toplam	65.050.009	100
Gider	*Miktar (akçe)*	*%*
Mevacib Ödemeleri	63.457.157	94.47
Et-Teslimât	524.651	0.78
El-İhracât	3.191.908	4.75
Toplam	67.173.716	100
Bütçe açığı	2.123.707	

lam 524.651 akçedir. Toplam giderler içinde payı %0,78'dir.

3- İhracat başlığı altındaki ödemeler ise, müteferrik harcamaları içine almaktadır. Toplam 3.191.908 akçedir. Toplam giderler içinde payı %4,75'dir.

İhracat kalemleri içinde sefer-i hümayun mühimmatı için muhtelif fiyatlarla satın alınan 583 adet bargire ödenen miktar 1.874.000 akçedir. Satın alınan bu bargirlerin ihtiyacı olan nal, mıh vs. ile nalband ücreti için 35.621 akçe, bazı Dergah-ı âli kapukullarının harcırahı ve bazı inamatlar için 76.671 akçe, yuvarlak, bedeloşka, kolonborna, şahi ve meyane için 1.025.395 akçe, top yuvarlağı dökümünde ihtiyaç hasıl olan çivi, kürek, çapa, külünk, kösegi vs. için 14.307 akçe, top yuvarlağı dökümünde istihdam olunan neferatın nafakasına ve bargirlerin yem bahası için 122.453 akçe, Bosna mirimiranının Banyaluka'daki evinin tamiri, top yuvarlağı için gerekli sandık bahası için 43.461 akçe harcanmıştır.

Bu üç kalemde yapılan harcama ve ödentiler bütçe gelir toplamını 2.123.707 akçe geçmiştir.

DEFTERDAR MAHMUD EFENDİ TAAHHÜDÜ

İcmal-i muhasebe-i mal-ı ta'ahhud-i Mahmud Efendi defterdarı hazine-i amire-i vilayet-i bosna berây-ı mukabele-i aklâm-ı hazine-i mezbure el-vâki 4 an-26 S sene 1042 ilâ gaye-i Z sene 1045

Asl-ı Mal
fi sene
600.000
fi selase sinîn ve 10 eşhür ve 15 eyyâm
2.358.330
Vuz'a min zâlik gayr-ı ez-tefâvüt
2.455.117
Et-Teslimat
1.812.690
Teslim-i seriyye-i amire-i asitane-i sa'âdet
Gayr-ı ez-tefavüt
1.801.445

Def'a fi 8 C sene 1043 an-yed-i Ali Çavuş 15.087
Def'a fi 29 Z sene 1043 an-yed-i Ali Çavuş topçıyân 18.058
Def'a fi 3 Muharrem sene 1043 an-yed-i Mehmed Çavuş 1357
Def'a fi 13 Ca sene 1044 an-yed-i Mehmed Çavuş 2.180
Def'a fi 15 Ca sene 1044 an-yed-i Mehmed Çavuş 44.589
Def'a fi 19 Ca sene 1044 an-yed-i ibrahim 4.450
Def'a fi 24 Z sene 1044 an-yed-i Mehmed Çavuş 15.194
Def'a fi 18 Şa'ban sene 1042 an-yed-i Süleyman 2.531

BÜTÇE METNİ

İcmâl ———— i

muhasebe-i vâridât ve mevâcibat ve mesârifât-ı hızâne-i âmire-i vilâyet-i Bosna der-zemân-ı Mahmud Efendi defterdar-ı hazine-i âmire-i vilâyet-i mezbure el-vâki' 26 Safer sene 1042 ilâ gaye-i Z sene 1045 ber-muceb-i ruznâmçe-i müşârun-ileyh

Asl ———— 1

mal fi selâse sinîn ve 10 eşhur ve 5 eyyâm

65.050.009

An-akçe ———— i

cizye-i gebrân-ı eyâlet-i Bosna gayr-ı ez-tefâvüt

7.109.126

An-akçe ———— i

rüsûm-ı filoriciyân-ı Eflâkân-ı eyalet-i Bosna gayr-ı ez-tefâvüt

27.718.115

An-akçe ———— i

mukatât-ı eyâlet-i Bosna gayr-ı ez-tefâvüt

26.292.683

An-akçe ———— i

avârız-ı eyâlet-i Bosna gayr-ı ez-tefâvüt

1.915.200

An-akçe ———— i

bâd-ı hevâ-ı havass-ı humâyun-ı eyalet-i Bosna ma'a resm-i tapu-ı zeminhâ gayr-ı ez- tefâvüt

482.981

An-akçe ———— i

âdet-i ağnam-ı eyâlet-i Bosna gayr-ı ez-tefâvüt

23.032

An-akçe ———— i

bahâ-ı ba'zı muhallefât gayr-ı ez-tefâvüt

71.540

An-akçe ———— i

rüsum-ı tezâkir-i züemâ ve erbâb-ı timarhâ-ı eyalet-i Bosna gayr-ı ez- tefâvüt

138.701

An-akçe ———— i

tefavüt-i hasenât ve guruş

1.298.631

Vuzi'a min zalik ————

67.173.716

El-mevâcibât ————

63.457.157

Mevacib ——— i

mustahfızan ve topçıyân ve azabân ve çavuşân ve martolosân-ı kıla'-ı eyalet-i Bosna

53.258.171

Mevacib ——— i

eimme ve hutebâ ve mütekâidin ve du'âgüyân der- hazine-i amire-i Bosna

4.570.303

Mevacib ——— i

ba'zı sipâhiyân ve silahdarân ve müteferrigân ve çavuşân ve bevvabân-ı dergah-ı âlî ki der-istihdam-ı hazine-i Bosna ber-muceb-i hükm-i şerif

125.169

Becihet ——— i

yevmiyehâ ve yardımhâ ve yoklamahâ ve mu'avenethâ ma'a vezzâniye an- mevâcibât-ı neferat-ı eyâlet-i Bosna

3.582.192

Mevacib ——— i

ba'zı topçuyân-ı dergâh-ı âlî der-hızmet-i rıhten-i yuvarlakhâ-ı top ber-muceb-i emr-i şerif

53.322

İrsâliye ——— i

neferat-ı kıla'-ı Lipova berây-ı mevacib-i îşân

1.868.000

Et-Teslimât ———

524.651

Def'a ———

fi 7 Z sene 1042 an-yed ber-muceb-i suret-i ruznamçe

37.336

Def'a ———

fi 7 Z sene 1042 ber-muceb-i suret-i ruznamçe an-yed

16.160

Def'a ———

fi 10 Ca sene 1043 ber-muceb-i suret-i ruznamçe

15.100

Def'a ———

fi 13 C sene 1044 ber-muceb-i sebeb-i tahrir an-yed-i Mehmed Çavuş

2210

Def'a ———

fi 15 Ca sene 1044 ber-muceb-i sebeb-i tahrir an-yed-i Mehmed Çavuş topçıyân

45.222

Def'a ———

fi 21 Z sene 1042 ber-muceb-i suret-i ruznamçe bedest-i Ali Çavuş

375.000

Def'a ———

fi 24 R sene 1044 ber-muceb-i suret-i ruznamçe bedest-i Ali Çavuş

15.390

Def'a ———

fi 27 Receb sene 1043 ber-muceb-i sebeb-i tahrir an-yed-i Ali Çavuş

12.034

Def'a ———

fi 15 L sene 1045 ber-muceb-i suret-i ruznamçe an-yed

6.199

El-İhracât ———

3.191.908

Becihet _____ i

bahâ-ı bargirân der-eyalet-i Bosna berây-ı mühimmât-ı sefer-i humayun iştira şude fermude

Re's biesmân-ı muhtelife

583

Kıymet

1.874.000

Becihet _____ i

bahâ-ı na'l ve mıh ve ensar-ı kendir ve kefe ve torba ve dıhn ve gebre berây-ı mühimmât-ı bargirân iştira ma'a ücret-i na'lband-girân

35.621

Becihet _____ i

harcırah-ı ba'zı bevvabân-ı dergah-ı âli ve ser-bevvâbin-i dergah-ı âli ma'a in'amat-ı ba'zı kesân der-hıdmet-i mirî an-asitane-i sa'adet amed

76.671

Becihet _____ i

bahâ-ı yuvarlakhâ-ı badaloşka ve kolonborna ve şahî ve meyâne

Aded

53.447

Bihısab-ı kıyye

41.0158 Beher kıyye fi 2.5 akçe

Kıymet

1.025.395

Becihet _____ i

bahâ-ı ahen-i ham ve tokmak ve çivi ve kürek ve çapa ve kösegi ve külünk berây-ı mühimmât-ı kârhâne-i yuvarlakhâ-ı top ma'a bahâ-ı gön ve meşin ve tuz ve şem' ve berây-ı mühimmât-ı yuvarlakhâ-ı top

14307

Becihet _____ i

nafaka-ı bargirân iştira der-nefs-i Saray ve nafaka-ı topçıyân-ı dergah-ı âli der-hıdmet-i rıhten-i top yuvarlak ma'a nafaka-ı hademe-i kârhâne-i mezbure

122.453

Becihet _____ i

ihracât-ı sandıkhâ berây-ı nihaden-i yuvarlakhâ-ı top ma'a ta'mir ve termîm kerde hânehâ-ı mirimiran-ı Bosna der-mahmiye-i Banyaluka ve edâ-ı akçe-i ziyâde-i muhâsebe-i Arslan Ağa emin-i rüsum-ı Bırçuka vacib sene 1044 ve bahâ-ı kağıd berây-ı hazine-i Bosna

43.461

Ez-Ziyâde _____

Berîn-i takdîr

2.123.707

Def'a fi 21 Receb sene 1043 an-yed-i Ömer Çavuş 11.866
Def'a fi 13 Z sene 1042 an-yed-i Abdi Efendi emin-i matbah an-akçe-i imdâd 195.228
Def'a fi 17 Z sene 1042 an-yed-i Mehmed Beg ser-oda-ı bostaniyân 292.842
Def'a fi 13 Muharrem sene 1043 an-yed 1.376
Def'a fi 29 Za sene 1043 an-yed 18.062
Def'a fi 10 Ca sene 1043 an-yed 14.790
Def'a fi 8 C sene 1043 an-yed 15.097
Def'a fi 13 L sene 1043 an-yed 6.284
Def'a fi 22 Z sene 1043 an-yed 369.800
Def'a fi 24 Z sene 1044 an-yed 15.194
Def'a fi 10 Ca sene 1043 an-yed-i Ali Çavuş 14.800
Def'a fi 28 Z sene 1044 an-yed-i Ali Çavuş 2.677
Def'a fi 29 Muharrem sene 1045 an-yed-i Mehmed Çavuş 2.027
Def'a fi 19 Z sene 1045 an-yed-i Safer 97.714
Def'a fi 26 Z sene 1044 an-yed-i Ali Çavuş 4015
Def'a fi 28 N sene 1044 an-yed-i Mehmed Çavuş 2.327
Def'a fi 27 Receb sene 1043 an-yed-i Ali Çavuş 11.866
Def'a fi 20 Z sene 1045 an-yed-i Hasan Çelebi 416.092
Def'a fi 14 L sene 1044 an-yed-i Hasan Beg 199.720
Def'a fi 25 Muharrem sene 1045 an-yed-i Mustafa Çavuş 6.222

Teslim-i seriyye-i orduy-ı humayun
Gayr-ı ez-tefavüt 11.247
Def'a fi 13 L sene 1043 an-yed-i Hasan Bosna teberdar-ı sipahi 6.185
Def'a fi 10 Ca sene 1044 an-yed-i Süleyman Beg sipahi 5.062

El-Mevâcibât-ı
mezburîn der-istihdâm-ı hazine-i Bosna 85.537
An-akçe-i mezburîn 83.827 An-tefâvüt 1.710

Süleyman Novesin bevvab bölük 31
Vacib an-gurre-i Muharrem sene 1040 ila gaye-i Z sene 1044 an-erba'a sinin 11.825
Süleyman silahdar
Vacib reşen sene 1042; 2.500
Ahmed Şükri müteferrika 72
Vacib an-gurre-i Ramazan sene 1041 ila gaye-i Ramazan sene 1041 ila gaye-i Z sene-i minhu 27.269
Diger ismail 45 silahdar K 18
Vacib reşen sene 1043; 4.320
İbrahim sipahi 42 Begpazarı bağçe-i hassa 14
Vacib lezez sene 1044 an-masar sene 45, 2.478
Osman Hasan sipahi 67 helvacıyan-ı saray-ı atik 20
Vacib lezez sene 1044 ve masar sene 45, 3.540
İbrahim sipahi 34 helvacıyan-ı saray-ı atik 25
Vacib lezez sene 1044 ve masar sene 45, 4.420
İshak sipahi 5 ser huddam-ı saray-ı Edirne 31
ser-gulam-ı baki-i hazine-i Bosna
Vacib recec reşen sene 1044, 5.486
Halil silahdar 46 Bosna 33
ruznamçeci-i hazine-i Bosna
Vacib recec reşen sene 1044, 5.840
İsmail silahdar K 27 Kavvaf 25
Vacib reşen lezez sene 1043, 4.420
Hüseyin silahdar K 27 Bosna ...sarrac
Vacib reşen lezez sene 1043, 2.645
İsmail silahdar K 28 Bosna saray-ı Galata 39
Vacib reşen lezez sene 1043, 6.092
Süleyman silahdar K 1 Davud 11
Vacib reşen lezez sene 1043, 1.946
Mustafa silahdar K1 Davud 11
Vacib reşen lezez sene 1043, 1.946

El-ihracât

570.000

An akçe-i mezburin 558600 An tefavüt 11400

Becihet-i mühimmât-ı yuvarlakhâ-ı top ber-muceb-i emr-i şerif ve memhur bihısab-ı Aydın paşa 100.000

Becihet-i ücret-i mekkâriyân-ı sefine berây-ı irsal kerde yuvarlakhâ an-kıla'-ı Gradoşka ilâ Belgrad 12.000

Teslim be İbrahim Ağa ser-bevvâbin-i Hazret-i kâimmakam berhay-ı mühimmât-ı top hâ-ı hassa an-vacib sene 1044 ber-muceb-i hükm-i şerif ve bâ hatt-ı humâyun sa'adet makrun 100.000

Becihet-i

Bahâ-ı mezburîn berây-ı mühimmât-ı serhadd-i kıla'-ı Bidun ma'a harcırah ber-muceb-i hükm-i şerif ve hüccet-i zahriye 358.800

Bahâ-ı çapa-ı âhen aded 3.000 fi 18 kıymet 54.000

Bahâ-ı kürek-i âhen aded 3.000 fi 18 kıymet 54.000

Bahâ-ı küsegi-i âhen aded bihısab-ı kıyye fi 16 kıymet 19.200

Bahâ-ı külünk -i âhen-i ferhâdî aded bihısab-ı kıyye 1.250 fi 16 kıymet 20.000

Bahâ-ı âhen-i ham kantar aded 300 fi 352 kıymet 105.600

Bahâ-ı çivi-i âhen aded 16.500 kıymet 8.000

Becihet-i harcırah ve ba'zı ihracât ve mühimmât-ı mezburîn bedest-i Mehmed Ağa cebeciyân an-cânib-i Budin amed ve bâferman-ı Musa Paşa hâfız-ı Budin 26.000

Ez-Ziyâde

Berîn-i takdir 96787

BOSNA KAL'ASINDA GÖREVLİ ASKERİN MEVACİBİ

Mevâcib-i

Cema'ât-ı neferât-ı kılâ' der eyalet-i Bosna bermuceb-i defter-i Karakaş Mehmed Paşa el-vâki' fi sene 1021

Neferen 10.320 kadim

fi yevm 64.357 yevmiye-i kadim

fi sene-i kamile 15.576.114

Minhâ

Ez-ziyâde ani'l-asl bâ evrâk ve bâ fermân-ı humâyun

Neferen 1.153

fi yevm 7.550

Tarih-i mezburdan Osman Efendi tahririne gelince sonradan evraklı konulmuşdur bâ fermân-ı şerif

Cem'ân

Mevâcibât-ı neferât-ı vilayet-i Bosna ma'a izdiyâd bâ evrak der-defter-i Karakaş Paşa

Neferen 11.473

fi yevm 71.907

fi sene-i kâmile 18.158.414

Karakaş defter-i mucebince ziyade ile cümle bir yıllık mevacibleri bu denlü akçe eder.

Mevacib-i

Cema'ât-ı neferât-ı kıla'-ı eyalet-i Bosna ber-muceb-i defter-i Osman Efendi

Neferen 11.066

fi yevm 72.803

fi sene-i kâmile 1.843.555

Ez-Ziyâde

An-defter-i Karakaş Paşa gayr-ı ez-ma'âdin-i cedid fi yevm 900

Ba'dehu berây-ı ma'âdin-i cedid ta'yinşude fermude

neferen 869

fi yevm 6.298

el-mukarrer fi selase eşhür 542.627

fi sene-i kâmile 2.170.508

BÜTÇENİN ÖZET METNİ

Mahallinde Hıfz Olunub Sureti Verile

Sâbıka Bosna defterdarı olan Mahmud kullarının muhasebesidir bin kırk iki saferinin yirmi altıncı gününden bin kırk beş zilhiccesinin gayetine gelince üç yıl ve on ay ve beş günlük hazine-i amireye verdügi muhasebesinde harac ve avârız ve mukatât ve rüsum-ı filoriciyân ve bâd-ı heva ve âdet-i ağnâm ve ba'zı muhallefatdan ve eyalet-i mezburede olan zeamet ve timar rüsumundan ve tefavüt akçesinden altı yüz elli yük el-

li bin dokuz akçe makbuzı olub meblağ-ı mezburdan altı yüz otuz dört yük elli yedi bin yüz elli yedi akçe Bosna eyaletinde olan mustahfızan ve topçıyan ve azebân ve farisân ve martolosân ve eimme ve hutebâ ve kütekâidin ve du'agüyân mevaciblerine ve Lipo kal'ası neferatınhını mevacibleri irsaliyyesine verüb ve yuvarlak hızmetinde olan topçıların mevaciblerine ve Bosna hazinesinde istihdam olunan ba'zı sipahiyân ve silahdarân ve müteferrikân ve çavuşân ve bevvâbân-ı dergah-ı ali mevaciblerine verüb ve beş yük yirmi dört bin altı yüz elli akçe tevarih-i muhtelife ile sebeb-i tahrir ve suret-i ruznamçe mucebince hazine-i amireye teslim edüb ve otuz bir yük doksan bir bin dokuz yüz sekiz akçe sefer-i humâyun mühimmâtiçün beş yüz seksen üç re's bargir ve elli üçbin dörtyüz kırk yedi aded top yuvarlağı bahalarına ve yuvarlak karhanesi mühimmatiçün ba'zı eşyalar ve gayrın bahalarına ve iştira olunan bargirlerin na'l ve mıh bahalarına ve nafakaları vesair ihracatlarına ve ba'zı kesanın harcırahlarına verüb ki cem'an mevacibât ve teslimat ve ihracat altı yüz yetmiş bir yük yetmiş üç bin yedi yüz on altı akçe eder bu takdirce müşârunileyh makbuzundan yirmi bir yük yirmi üç bin yedi yüz yedi akçe ziyade harc ve sarf etmiş olur muma ileyh kulları sebk olunan hızmeti mukabelesinde ınayet rica eder ve müşarunileyh kulları defterdarlık mukabalesinde ta'ahhud eyledüği senede altı yük akçe ki üç yıl ve on ayda yirmi üç yük elli sekiz bin üç yüz otuz akçe olur meblağ-ı mezburdan on sekiz yük on iki bin altı yüz doksan akçe sebeb-i tahrir ve suret-i ruznamçe mucibince tevarih-i muhtelife ile Asitâne-i Sa'âdet ve orduy-ı humayun hazinesine teslim edüb ve seksen beş bin beş yüz otuz yedi akçe Bosna hazinesinde istihdamda olan sipahiyân ve silahdarân ve müteferrika ve bevvâbân-ı dergâh-ı âli mevaciblerine verüb ve beş yük yetmiş bin akçe Budin kal'ası için ba'zı mühimmât bahâlarına ve top yuvarlağına ve sair ihracata verüb ki cem'an teslimat ve mevacibat ve ihracat yirmi dört yük elli beş bin yüz on yedi akçe olur bu takdirce doksan altı bin yediyüz seksen yedi akçe ziyade icab eder.

---

1 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal,* TTK yay., 3. baskı, Ankara 1984, s. 95; Ö. L. Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları-Kanunlar*, İÜ Ed. Fak. Yay., İstanbul 1943, Giriş LXXI, LXXII.; Nejat Göğünç, "İmâd es-Serâvi ve Eseri", *İÜ Ed. Fak. Tarih Dergisi*, c. XV, S. 20, İstanbul 1965, s. 73,

2 Ziya Karamürsel, *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*, TTK yay., 2. baskı Ankara 1989, s. 116.

3 M. Belen, *Türkiye İktisadi Tarihi Hakkında Tetkikler*, çev.: M. Ziya, İstanbul 1931, s. 48.

4 Belen, *a.g.e.*, s. 49, 50.

5 Halil Sahillioğlu, "Yemen'in 1599-1600 Yılı Bütçesi" *Yusuf Hikmet Bayur Armağanı*'ndan ayrı basım, Ankara 1985, s. 287, 289; Aydın Yalçın, *Türkiye İktisat Tarihi,* Ankara 1979, s. 94.

6 Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi,* 2. baskı, İstanbul 1994, s. 174,175; Aynı yazar, " XVII ve XVIII Yüzyıl Osmanlı Bütçesi", *İÜİF Mecmuası, Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan Özel Sayısı* , İstanbul 1985, s. 393; Aydın Yalçın, *Türkiye İktisat Tarihi*, Ankara 1979, s. 93.

7 Ahmet Tabakoğlu," *XVII ve XVIII Yüzyıl Osmanlı Bütçesi,* s. 393, 404.

8 Halil Sahillioğlu, "1524-1525 Osmanlı Bütçesi", *İÜİF Mecmuası, Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan Özel Sayısı*, İstanbul 1985, s. 416- 419; Halil Sahillioğlu, "Yemen'in 1599-1600 Yılı Bütçesi", s. 290.

9 Halil Sahillioğlu, "Yemen'in 1599-1600 Yılı Bütçesi" s. 287.

10 Tabakoğlu, *Osmanlı Bütçeleri,* s. 393.

11 Üsküdarî, *Vakıât-ı Sultan Süleyman-ı Sâni,* c. 2, varak 112 a-b. (TSR, no: 1224)'den aktaran Ahmet Tabakoğlu, *XVII ve XVIII Yüzyıl Osmanlı Bütçesi, s. 392.*

12 Halil Sahillioğlu, "1683-1740 Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Hazine Gelir ve Gideri", *VIII. Türk Tarih Kongresi* II. Cilt'ten ayrıbasım, Ankara 1981, s. 1396.

13 Osmanlı Arşivi D.BŞM/ BNH tasnifinde 16767/1 no'lu diğer bir defter yine Bosna Eyaleti'nin bu döneme ait bütçesinin ayrıntılı dökümünü ihtiva etmektedir. Defter bir Ruznamçe defteri olup, Bosna Eyalet hazinesinin günlük fiili giriş ve çıkışlarını bütün ayrıntılarıyla vermektedir. Neşredeceğimiz metin ile bu metnin rakamları arasında bazı farklılıklara rastlanılmaktadır. Örnek olarak, neşrettiğimiz metinde toplam gelir 65.050.009, toplam masraf 67.173.717 akçe iken, ruznamçede sırasıyla 65.018.682 ve 70.695.799 akçedir. Biz Bosna Eyaleti'nin bu ayrıntılı bütçesinin yayınlanmasını ileri bir tarihe tâlik ederek özet niteliğindeki metin üzerinde duracağız.

14 Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı,* İstanbul 1986, s. 95; Halil Sahillioğlu, *"1524-1525 Osmanlı Bütçesi"*, 425.

15 Halil İnalcık, "Filori", DİA, c. 13, s. 106-107; Kanun maddeleri ve diğer ayrıntılar için bkz. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukuki Tahlilleri I-IX,* İstanbul 1990-1996, c. 1, s. 494-495, c. 2, s. 406-409, c. 4, s. 97.

16 Hüseyin Özdeğer, *Onaltıncı Asırda Ayıntab Livası,* İstanbul 1988, s. 89.

17 Halil Sahillioğlu, *"1683-1740 Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Hazine Gelir ve Gideri"*, s. 1401.

18 Aydın Yalçın, *a.g.e.*, s. 108.